

Skolehusene

AV LEIDULF MYDLAND

Da Lov om allmueskolevæsenet paa Landet ble vedtatt den 18. mai 1860, representerte den et veiskille i norsk skolepolitikk. Den stilte krav om styrking av fagkretsen, bedring av lærerutdanning, økning av skoletiden og sist, men ikke minst, krav om faste skoler istedenfor omgangsskoler. I tidsrommet 1860–1920 ble det bygget nærmere 4600 skolehus, og det utviklet seg etter hvert en egen gjenkjennelig skolehusarkitektur.

I 1736 ble det innført tvungen konfirmasjon og som en direkte følge av dette kom den første skoleloven i 1739, som fastslo at det var skoleplikt for alle barn på landet. Først i 1827 kom det en ny allmueskolelov. Denne satte visse minimumskrav, deriblant at det skulle være faste skoler ved hver kirke, men regjeringen kunne gi dispensasjon fra loven. Loven hadde imidlertid liten virkning, og omkring 1850 var kravet på langt nær oppfylt. I 1858 ble det nedsatt en kommisjon som skulle se på allmueskoleloven. Kommisjonen mente at omgangsskolen var lite tilfredsstillende og foreslo at de gamle områdeinndelingene skulle avskaffes og

inndeles i skolekretser. Disse kretsene skulle være så små at alle barn daglig kunne gå til skolen. Men kirkekomiteen fant dette forslaget for radikalt, og føyde til at skolen kun ble gjort fast i de kretser hvor det var minst 30 barn som hver dag kunne gå til samme skole. I 1861, da den nye fastskoleloven trådte i kraft, var det kun 613 kretser som hadde eget skolehus som de eide selv. Over halvparten av elevene gikk fortsatt i omgangsskoler. Allerede i 1880 var det bygget 2560 nye skolehus, og ved århundreskiftet var det bygget hele 4162 skoler, og 70 % av kretsene hadde nå fast skole i eget lokale.

Store forskjeller

En gjennomgang av det statistiske materialet fra perioden 1861–1920 viser imidlertid at det var betydelige regionale forskjeller. Hvor fast skolen egentlig var, kan det også settes et stort spørsmålstegn ved. I Bygdeboka for Gyland skriver Lars Fr. Nuland at «men dei skiftes til, og hadde snart lokale på ein gard og snart på ein annan». Så forskjellen fra omgangsskole til fastskole var nok ikke så stor.

Utformingen av skolehus

Samme år som den nye loven trådte i kraft, i 1861, skrev A. M. Feragen en artikkel om

T.v.: Rodestuen fra Nes på Romerike, oppført i 1852. Foto: Akershus fylkesmuseum

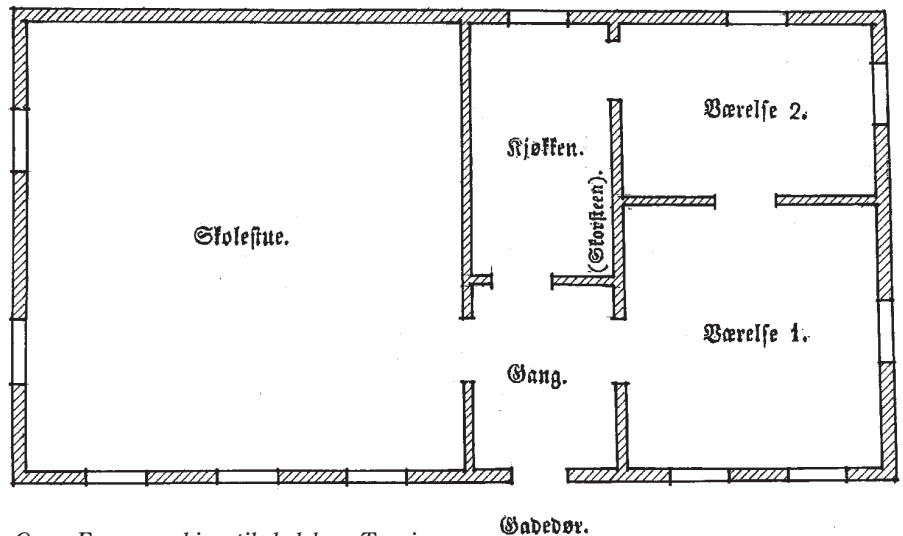
skolehusene i tidsskriftet «Den Norske Folkeskole». I denne artikkelen ble det vektlagt at skolene måtte være lyse, luftige og romslige, dette av hensyn til lærerens og elevenes helse. Det ble også foreslått en detaljert beskrivelse av en skole for 50 barn. Skoleværelset skulle være minst 24 ganger 24 fot, og ha minst 9 fot takhøyde. I dette rommet skulle det videre være tre vinduer på sørveggen og to vinduer på østveggen. I tillegg til klasseværelset foreslo Feragen gang, kjøkken samt to små rom, men disse siste kunne fjernes da de både kunne være overflødige og kostbare.

Departementet ønsket imidlertid enda mer detaljerte beskrivelser av skolehusene. Arkitekt og byggmester Thøger Leonard Binneballes fikk oppdraget med å lage tegninger for skolehus på landet.

I 1863 ble «Almindelige bemærkninger til Veiledning ved opførelsen af Allmueskolebygninger i landdistriktene» trykket i 500 eksemplarer og sendt ut til prestegjeldene. Binneballes tegninger av skolehus viser åtte ulike skolebygninger. I tekstdelen heter det at skolene måtte legges på tørr byggegrunn, med to-tre fot høy grunnmur og ligge fritt med byggets hjørner vendt mot de fire himmelretninger. Plansjene inneholder også situasjonsplan med skolens plassering i forhold til vedbod og utedo, plan over krypkjeller med ventilasjonskanaler og den indre romfordeling.

Videre var det profiltegning av bygningen og flere fasadetegninger. Det er også to plansjer som viser utformingen av vinduer, gerikter, panel, dørblad og møneutsmykning. I forslaget anbefales det at vinduene plasseres på den sydligste vegg, og på de største skolene også ett eller to vinduer på veggen bak elevene. Alle skolehusene hadde kun ett klasseværelse. Den minste av de åtte skolene var kun ca. 46 kvadratmeter stor og var beregnet for 21–24 barn. Det største var beregnet for 40–50 barn. Tre av skolehusene inneholdt også bolig for læreren, med kammer, stue og kjøkken.

Binneballes oppdrag var å utarbeide tegninger hvor det ble tatt hensyn til «den simpelhet og prisbillighet, som her måtte komme i betragtning». I Norsk Kunstnerleksikon er Binneballes tegninger fra 1863 omtalt som enkle og dekorfattige, men rundt i de norske bygdene der skolehusene skulle oppføres, har tegningene neppe vært

Over: Feragens skisse til skolehus. Tegningen er av Ola Storsletten, NIKU, og er basert på Feragens illustrasjon i Den Norske Folkeskole 1861.

Badedør.

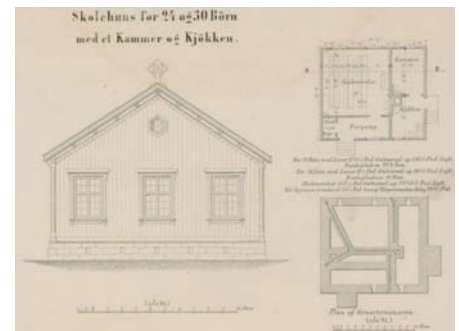
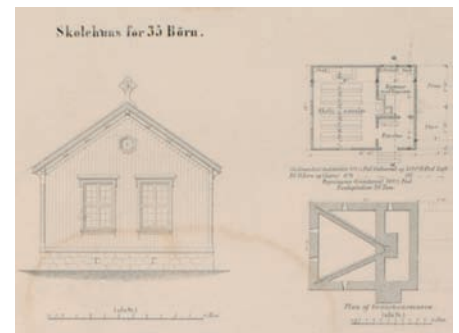

Tegninger t.h.: To av skolehusene, tegnet av Binneballes, er hentet fra Departementets typetegninger og arkivert i Riksarkivet.

vurdert slik. Binneballes forslag er preget av den nye arkitekturen, sveitserstilen, og han har gitt skolebygningene et forseggjort utseende med karakteristiske sveitserstils dekorelementer. Her er stående panel med en vakker buelist i avlutning mot et skråstilt bord opp mot takutspringet, som igjen hviler på fint utformede konsoller, utsvefede avlutninger på åsene som bærer takutspringet på gavlveggen, fint utformede gerikter som omkranser vinduene, med konsoller med samme utforming som dem som understøtter takutspringet, på toppen av mønet en utskåret firkløver eller en fransk lilje og i gavlen et tidstypisk sekskantvindu. Det er også karakteristisk at flere av skolene kun har vinduer på gavlveggen.

Nye føringer

I 1886 ga departementet ut et nytt rundskriv om bygging av skolehus. I dette sies det ikke noe om arkitektonisk utforming og dekor, men mye om lys og luft og annet som i samtiden ble omtalt som «hygieniske forhold». Klasseværelsene skulle ha en rettvinklet form, med takhøyde på minimum 3,5 meter og minst 1,4 kvadratmeter gulvareal til hver elev. Videre skulle utgangsdøren fra klasseværelset være fra den veggen hvor tavle og kateter står, og vindu-

ene skulle plasseres slik at lyset falt inn fra elevenes venstre side. Den totale vindusflaten skulle forholde seg til gulvflaten i forholdet 1:6, og avstanden mellom vinduene skulle ikke overstige 0,9 meters. Vinduene måtte videre føres så høyt opp under taket som mulig, og avstanden til gulvet måtte ikke overstige 7/12 av klasserommets dybde. Videre var det en rekke regler som gjaldt ventilasjon og oppvarming. Alle disse føringer representerte et brudd med den tradisjonelle byggeskikken, og pekte mot

etableringen av en ny, særegen skolearkitektur.

I 1897 fremmet kirkedepartementet forslag om utarbeidelse av nye tegninger til skolehus på landet. Selv om forslaget var grundig forberedt, ble det avslått, med begrunnelse i at «nu er opførelsen af skolehuse formentlig skredet saa langt frem at Foranstaltningen (nye tegninger) maa anses for mindre fornøden», og det ble påpekt at det var tvil om «nødvendigheten af at det Offentlige leverer saadanne Tegninger». Både i 1898 og i 1929 kom det ut nye rundskriv om skolenes utforming, men disse inneholdt lite nytt. Både vindusplasing, størrelsen på disse og størrelsen på klasserommene var det samme som angitt i rundskrivet fra 1886.

For å se hvorledes man i deler av landet etterlevde retningslinjene for bygging av skolehus, er det foretatt gjennomgang av skolehus som ble bygget i tidsrommet 1860–1920 i kommunene Grimstad, Flekkefjord og Suldal. Disse kommuner er valgt ut fordi byggingen av skoler i disse tre kommunene dekker hele tidsrommet 1860–1920.

Byggingen av skolehus i Grimstad

Kommunene Landvik, Eide og Tjøre, her omtalt som Grimstad, var meget tidlig ute med å bygge skolehus, og flere roder hadde skolebygg før 1860. I 1860–1870 ble det bygget 12 nye skolehus. Disse var relativt ensartede, men ikke helt like. Den vanligste typen hadde tre vinduer symmetrisk plassert på langveggen og ofte to på søndre kortvegg. Det er små variasjoner i bygningens form og rominndeling. Her er ikke takutspring, gerikter, konsoller, dekorerte vindbord eller andre dekorative utskjæringer. Kun på Moy skole fra 1864 er det bevart fragmenter av sveitserstils småbuedekor rundt vinduene. De øvrige skolehusene varierer i form og utseende, men et gjennomgående trekk er en langstrakt form med symmetrisk plasserte vinduer i fasaden. I den ene enden av skolene var det ofte bolig for læreren. Det er karakteristisk at denne første generasjons skolebygg i Grimstadregionen i svært liten grad skiller seg fra øvrig boligbebyggelse, og i mange tilfeller er det ikke mulig å skille skolehuset fra samtidige bolighus. Helt frem til 1920-tallet er det vanskelig å definere en egen skolearkitektur i Grimstad. Først når annen generasjons skoler oppføres, får skolene i Grimstad en egen umiskjennelig

«skole-utforming». Et godt eksempel på dette er Hombor skole fra 1924, som avløste flere gamle skolebygg i Eide kommune.

Skolehus i Suldal

I tidsrommet 1860–1870 bygges det kun én skole i kommunene Jelsa, Suldal og Erfjord, senere omtalt som Suldal. Denne bygges på Herabakka, men flyttes senere til Førland. Eldre foto viser at skolen var liten, med dør og to vinduer asymmetrisk plassert på langveggen mot sør. Det var også vindu på loftet. Bygningen hadde liggende panel og nesten ikke takutspring ut over gavlveggen. I tidsrommet 1870–1880 ble det bygget åtte nye skolehus i Suldal. Bygningene har en relativt kvadratisk form, liggende panel, lite takutstikk og to vinduer asymmetrisk plassert på langveggen. På enkelte av skolene er det også to vinduer på kortveggen. Inngangsdøren er plassert på kort- eller langveggen lengst borte fra de to vinduene. Med unntak av Suldalseid skole, har bygningene ikke knevegg og lavt røstet tak, noe som gjør loftet lite egnet for bruk. Innvendig var det et lite, kvadratisk klasseværelse, en gang og et lite kammers. Utseendemessig var det ikke mye som skilte disse skolehusene fra det ene som ble bygget på 1860-tallet. I neste tiår fra 1880–1890 er det liten byggeaktivitet i Suldal, men fra slutten av århundret og på begynnelsen av 1900 oppføres flere nye skoler. Skolene fra denne perioden bygges stort sett etter samme lest som skolene som ble reist 20–30 år tidligere. Utvendig paneldekor og annen utsmykning er totalt fraværende på disse skolene.

Først inn på 1900-tallet begynner skolehusene i Suldal å få et skolehuspreg tilsvarende samtidige skolehus andre steder i landet. Ikke minst blir vinduene større og satt tettere sammen. En typisk representant for denne skoletypen er Marvik skole fra 1907.

Skolehus i Flekkefjord kommune

Den første faste skolen i kommunene rundt Flekkefjord ble høyst motvillig oppført i 1836 i Bakke. Først da den lokale skolekommisjonen ble truet med straff for oppsatsighet, trass og forvorpenshet mot øvrigheten, ble det bygget skole ved Bakke kirke. Det kan faktisk synes som om denne hendelsen fra tidlig 1800-tall satte standarden for distriktets senere skolepolitikk. Viljen til å bygge skolehus var ikke stor. Denne artikkelen tar for seg skolebyggin-

Øverst: Fillingtveit skole bygget 1886.

Under: Hamrabø skole, oppført 1877-79. Det ene vinduet til høyre på langveggen er innsatt etter 1937.

gen i de tidligere kommunene Nes og Gyland i Flekkefjord kommune. Den første faste skolen i Nes kommune ble etablert på Tjørsvåg hvor det i 1864 ble kjøpt en eldre gårdsbygning som ble tatt i bruk som skolelokale. Den øvrige skolebyggingen i Nes og Gyland kom imidlertid meget sent i gang. Av de totalt 17 skolene som ble oppført i disse to kommunene ble kun to oppført før århundredskiftet. Den første skolen som ble bygget, var Lavoll skole i Nes kommune, oppført i 1877. Skolen var enkel, bestående av ett klasserom, et lite kammers og gang. Opprinnelig var Lavoll skole ikke så ulik den første generasjon skoler i Grimstad, med tre vinduer på langveggen og to på kortveggen. I motsetning til trevindusskolene i Grimstad, er vinduene på Lavoll skole asymmetrisk plassert.

I 1890 ble skolekretsene inndelt på nytt, og som en konsekvens av dette ble det på Sunde, like ved byen, oppført et stort skolebygg med tre klasseværelser, rom for læreren og to rom til kommunale møter. Da den neste skolen blir bygget på Stordrange i 1898, ser vi at bygningen begynner å

Over: Høyvik skole, bygget 1897. Skolen var liten, og det er fortalt at da man ble tretten elever i klasserommet måtte kateteret tas ut.

Over i midten: Finnvik og Marvik skolehus. Sistnevnte oppført i 1907. Begge flyttet og satt sammen til ett bedehus i 1972. Disse to skolehusene representerer en utviklet skolehusarkitektur, med paralleller til skoler andre steder i landet.

Over t.h.: Gyland skole i Lilunden, oppført 1909, representerer den fullt utviklede skolehusarkitekturen fra århundreskiftet.

T.h.: Stordrange skole fra 1898.

Alle fotos: Leidulf Mydland.

andre karakter. Det mest markante er at vinduene både er blitt flere, større og ikke minst høyere. Dersom man ser på de andre skolene som bygges like etter århundreskiftet, ser vi at denne tendensen forsterkes. Vinduene blir etter hvert satt tettere og tettere sammen, de blir enda høyere og større og går til slutt like til oppunder taket. Skolene får også en mer langstrakt form. Fasaden, som i de fleste tilfeller vender mot sør, blir med dette åpen og gir mye lys inn til klasseværelset.

En ny bygningstype – skolehusene

Med Binneballes detaljerte tegninger og det at mange amt stilte krav om at skolehusene skulle være i henhold til retningslinjene for å gi tilskudd til skolene, kunne man forvente at typetegninger fra 1863 i stor grad skulle styre utformingen av skolehusene. Gjennomgangen av de tre kommunene viser at det er vanskelig å finne trekk som direkte kan tilskrives Binneballes tegninger. Dersom man skal påpeke likheter mellom Binneballes typetegninger og de skoler som ble bygget, så må dette være

romdisponeringen. Bygningen er delt inn i et kvadratisk klasseværelse, en liten innvendig gang og et lite kjøkken/kammers. Det er imidlertid interessant å merke seg at denne grunnplanløsningen også er identisk med den Feragen foreslo allerede i 1861, og for øvrig heller ikke så ulik skoler som ble bygget før den tid, jfr. Nes skole på Romerrike.

Et trekk ved denne planløsningen skal bemerkes, og det er at på alle skolebygningene er det avsatt plass til gang innvendig i bygningen. Dette var ikke selvsagt på så små bygninger på dette tidspunktet, ofte gikk man rett inn i stuen eller kjøkkenet eller via en sval eller utvendig bislag. Dette medførte at skolebygningene fikk en rektangulær, kompakt form. På Binneballes tegninger er alle skoler panelt med stående kledning. De undersøkte skolene ligger alle i områder hvor det var vanlig med liggende panel, og det er derfor ikke uventet at så å si alle skolehusene fikk liggende panel. Det mest karakteristiske med Binne-

balles tegninger er den rike paneldekoren. Slik dekor er nesten fraværende i det undersøkte materialet. På de 66 skolene er det kun bevart en liten rest av en paneldekor på en skole i Grimstad. I gjennomgangen av eldre foto av skolene er det heller ikke fremkommet noe som tyder på at skolene opprinnelig har hatt slik dekor og at denne senere er fjernet. På enkelte forholdvis sene skolebygg oppført på slutten av 1800-tallet, er det imidlertid tidstypisk sveitsersk tildekor, men denne er av en helt annen type enn den Binneballes foreslo i 1863.

Mer enn både Binneballes og Feragens tegninger kan det synes som om rundskrevet fra kirke- og undervisningsdepartementet fra 1886 har påvirket utviklingen av en egen skolehusarkitektur. Der het det at vinduene skulle utgjøre 1/6 av gulvarealet, at de skulle gå helt opp til taket og at avstanden mellom dem ikke skulle være større enn 90 cm. Dette er trekk som går

Fortsetter side 40

Ja! Jeg vil bli medlem!

Navn

Adresse

Postnr/sted

- Medlemskap med årbok kr 380 (inkluderer medlemsblad).
 Medlemskap uten årbok kr 280 (inkluderer medlemsblad).
 Husstandsmedlemskap kr 100 (ingen publikasjoner).
 Ungdoms-/studentmedlemskap kr 100 (inkluderer medlemsblad).
 Kollektivt medlemskap kr 1900 (inkluderer 1 årbok + 5 eks. av medl.blad.)
Alle typer medlemskap gir gratis inngang på Fortidsminneforeningens eiendommer i åpningstiden, ved framvising medlemskort.

Ja! Jeg vil verve et medlem! (se våre flotte vervepremier på baksiden)

Ja! Jeg vil gi bort et medlemskap!

Navn

Adresse

Postnr/sted

- Medlemskap med årbok kr 380 (inkluderer medlemsblad).
 Medlemskap uten årbok kr 280 (inkluderer medlemsblad).
 Husstandsmedlemskap kr 100 (ingen publikasjoner).
 Ungdoms-/studentmedlemskap kr 100 (inkluderer medlemsblad).
 Kollektivt medlemskap kr 1900 (inkluderer 1 årbok + 5 eks. av medl.blad.)
Alle typer medlemskap gir gratis inngang på Fortidsminneforeningens eiendommer i åpningstiden, ved framvising medlemskort.

Navn

Medl.nr.

Adresse

Postnr/sted

BRUK BLOKKBOKSTAVER VED UTFYLLING.

* Prisene gjelder 2007.

NYTT MEDLEM:

VERVET- / GITT AV:

FORTIDSMINNEFORENINGEN
Svarsending 1019
0090 OSLO

Fortsettelse fra side 11

Skolehusene

igjen på de fleste skolehus som ble oppført på slutten av 1800-tallet og tidlig på 1900-tallet. Spesielt kan det synes som om dette rundskrivet har vært fulgt i de deler av landet hvor det tidligere ikke hadde vært noen tradisjon for bygging av skolehus, eksempelvis Flekkefjord. Dette resulterte i at det her ble bygget moderne og funksjonelle skoler, i motsetning til i Suldal hvor man holdt på den gamle byggeskikken lengre.

Sent på 1890-tallet ser vi et markant skifte i skolehusenes utforming, og skolene som ble bygget får etter hvert et karakteristisk «skolepreg». Årsakene til dette er nok flere, men trolig har departementets rundskriv fra 1886 hatt stor betydning. En slik bestemmelse ville imidlertid ikke vært mulig uten at både den teknologiske utvikling og de allmenne holdninger til byggeskikken hadde endret seg. Paradoksalt nok kan man si at da departementet i 1863 foreslo rikt dekorerte skoler i sveitserstil, var dette i tidligste laget for de fleste kommuner, og da sveitserstilen etter hvert hadde fått fotfeste i bygdene, var den ikke i samsvar med de seneste retningslinjer fra departementet, som nå kun fokuserte på hygieniske forhold, lys og luft. ■

Leidulf Mydland, er avd. leder og forsker ved NIKU. Artikkelen er en bearbejdet versjon av en artikkel trykket i «Skolen», årbok for Norsk utdanningshistorie 2006.

Kirker ut av bruk

Aftenposten har laget nylig en sak om framtiden til norske kirkebygninger. Kirker kan komme til å bli solgt eller revet i tiden som kommer, lyder det fra Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon (KA). Årsaken er rett og slett at det ikke er behov for alle de kirkene som historien har overlatt oss. Kun tre norske kirker er tatt ut av menighetsbruk de siste tretti årene, skriver avisen. ■

**Vervekonkurranse:
Vinn en tur til Island!
Se baksiden**